

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКО-БІЛОРУСЬКІ КОРДОНИ В МЕНТАЛЬНОМУ ВИМІРІ (2000-2012 рр.)

У статті розглядаються особливості функціонування державних українсько-російсько-білоруських кордонів. Показано, що крім геополітичної та економічної доцільності, історичної взаємодії, схожі ментальні характеристики обумовлюють інтенсифікацію інтеграційних процесів між Україною, Росією та Білоруссю.

Ключові слова: менталітет, кордон, закон, держава, право.

В статье рассматриваются особенности функционирования государственных украинско-российско-белорусских границ. Показано, что помимо геополитической и экономической целесообразности, исторического взаимодействия, похожие ментальные характеристики обуславливают интенсификацию интеграционных процессов между Украиной, Россией и Беларусью.

Ключевые слова: менталитет, граница, закон, государство, право.

In article features functioning state of Ukrainian-Russian-Belarusian border. It is shown that in addition to geopolitical and economic feasibility, historical interaction similar mental characteristics lead to the intensification of integration processes between Ukraine, Russia and Belarus.

Key words: mentality, border, law, state, law.

Актуальність теми дослідження. Підвищення уваги щодо важливості врахування прикордонного чинника в сучасних умовах співпраці України, Російської Федерації та Республіки Білорусь пояснюється розвитком міжнародного співробітництва між трьома слов'янськими державами колишнього СРСР на сучасному етапі. Загальновідомо, що саме прикордонна сфера займає одне з пріоритетних місць серед усього різноманіття напрямків міжнародного співробітництва згаданих країн. Важливість прикордонної сфери обумовлена перш за все поділом економічного, правового, політичного та гуманітарного простору, що раніше був об'єднаний радянською владою. Наростання дезінтеграційних процесів стало одним із негативних наслідків впливу на ефективну міжнародну співпрацю згаданих країн.

З одного боку – розвиток співпраці прикордонних областей слов'янських держав сприяє поліпшенню життєзабезпечення населення, підтримці історично-сформованих зв'язків і контактів в культурній, інформаційній, соціальній та інших сферах. За іншого – суттєво впливає на формування «поясу добросусідства».

Враховуючи ці та інші фактори координаційної політики прикордонного співробітництва України, Російської Федерації та Республіки Білорусь і набуває особливої актуальності проблема ментального виміру українсько-російсько-білоруських кордонів.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Окремі розробки цих питань містяться в працях Л.Б.Вардомського [1] (дослідження проблем транскордонного співробітництва на пострадянському просторі), М.В.Верхутіної [2] (дослідження співробітництва прикордонних регіонів України, Росії та Білорусі), Є.А.Воробйової [3] (дослідження правових відносин у сфері культурної та релігійної єдності слов'янських народів), І.О.Гущі [4, 10] (дослідження окремих економічних аспектів двосторонньої взаємодії України та Білорусі), М.І.Долішній [5] (дослідження особливостей демографічної ситуації та взаємопов'язаного розміщення продуктивних сил в Україні, Росії та Білорусі в контексті регіональної політики), А.Б.Каримової [6] (дослідження соціологічних аспектів у взаємовідносинах України та Росії), О.І.Соскіна [7, 11] (дослідження політичних аспектів взаємодії та стратегічного партнерства України та Росії), П.І.Шилепницького [8] (дослідження партнерства між окремими регіонами України, Росії та Білорусі) та Кириєнко В.В. [9] (дослідження ментальної єдності слов'ян).

Значний інтерес в контексті даного дослідження представляє документарна база, зокрема, Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією

та Україною [10], Договір про союз Білорусі та Росії [11], Звіти організацій українців в Росії [12] та ін.

Не зважаючи на значний обсяг досліджень, та їх широку спрямованість, здійснений нами аналіз наявних наукових публікацій, що відображають питання співробітництва прикордонних регіонів України, Російської Федерації та Республіки Білорусь, дозволяє зробити висновок про недостатність наукової розробленості теми і практичну відсутність робіт в окремих її галузях, зокрема, в сфері ментального сприйняття нових кордонів громадянами України, Російської Федерації та Білорусі.

Об'єктом дослідження є міжнародне співробітництво прикордонних областей України, Російської Федерації і Республіки Білорусь.

Предмет дослідження – соціально-політичний та філософсько-культурологічний зміст, форми і механізми співпраці прикордонних областей України, Росії і Білорусі.

Мета статті полягає в комплексному аналізі сучасного стану та можливих перспектив співпраці прикордонних областей України, Російської Федерації та Республіки Білорусь в контексті ментального виміру, а також обґрунтування шляхів підвищення ефективності міждержавної політики співробітництва, механізмів їх реалізації в прикордонних регіонах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі вперше розкрито теоретичні основи впливу чинників ментальності на ефективність міждержавної політики співпраці прикордонних областей України, Російської Федерації та Республіки Білорусь, виділені чинники, які гальмують ефективність даної співпраці, та окреслено шляхи мінімізації їх впливу.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація супроводжується динамічним розвитком інтеграційних процесів, доцільність і ефективність яких у пострадянському суспільстві доволі часто оцінюється з ідеологічних або ж більше споживацьких, ніж економічних міркувань, не маючи належного концептуального обґрунтування. Особливо гострі суперечки в оцінках інтегрування незалежних слов'янських держав, що постали на теренах колишнього СРСР, мають місце у питаннях економічної ефективності та збереження нещодавно одержаного державного суверенітету. Відбувається не тільки політико-ідеологічне, а й концептуальне протистояння у визначенні інтеграційних імперативів. Система міждержавних відносин, яка продовжує формуватися на теренах колишнього СРСР, серед усіх субрегіональних систем в Європі характеризується високим рівнем нестабільності та низьким рівнем передбачуваності.

Однією із таких форм міждержавних зв'язків є українсько-російсько-білоруське прикордонне співробітництво, яке базується на ментальних засадах, котрі мають в своїй основі певні спільні та відмінні риси.

Ментальність – це особливість тлумачення та сприйняття світу в системі духовного життя того чи іншого народу, нації, соціальних суб'єктів, що уособлюються певними соціокультурними феноменами [13, с.137].

Ядром СРСР, яке завжди сприймалося як щось єдине і нерозривне, були Україна, Росія та Білорусь – країни трьох східнослов'янських народів, які ще чверть століття тому в офіційній ідеології взагалі вважалися мало не єдиною нацією. У радянський час ці народи сприймалися як братські, не лише в контексті державної пропаганди, але і на рівні масової свідомості, особливо для жителів Росії. Саме тому найболісніше в масовій свідомості росіян сприймалося політичне «розлучення» з Україною і Білоруссю в період розпаду СРСР.

В наш час, орієнтація на зближення серед цих країн переважає найбільшою мірою в Росії, а найменшою – в Україні. Одночасно, російсько-українське та російсько-білоруське етно-контактне середовище виражене сильніше, ніж українсько-білоруське. Так, українці мають більш тісні контакти з жителями Росії, ніж білоруси. Цей факт обумовлений скоріше економічними, ніж ментальними причинами, оскільки об'єктивно, українці є найближчим до білорусів народом в історично-культурному розумінні, що пояснюється

значно більш тривалим існуванням України та Білорусі в кордонах однієї держави [14, с.26].

Одночасно, російсько-білоруський кордон з самого початку свого існування мав слабку бар'єрну функцію, оскільки Білорусь однією з перших країн СНД підписала угоду про принципи митної політики (13 березня 1992 р.). Таким чином, сьогодні російсько-білоруський кордон має переважно контактну функцію. Російсько-білоруський державний кордон проходить переважно по рівнинній території і не має яскраво виражених природних рубежів, що сприяє розвитку комунікаційних шляхів і зв'язків між прикордонними територіями.

Очевидно, що етно-контактним середовищем росіян і українців більшою мірою є Росія, ніж Україна. Це цілком природно, оскільки Росія має не тільки велику територію, але і значно більше населення, ніж її західний сусід, і чисельність українців в Росії перевищує чисельність росіян в Україні.

Останнім часом також намітилася й етнопсихологічна дистанція між народами. Якщо раніше, за часів СРСР, і українці, і білоруси сприймалися в Росії як «свої», та мало чим відрізнялися від росіян, то сьогодні вони поступово стають якщо не «чужими», то більш далекими.

У зв'язку з розпадом СРСР, південні регіони російсько-українського прикордоння стали аванпостами Росії на вузькому перехресті між територіями України та Казахстану. В той же час, для Росії цінність ряду регіонів російсько-українського прикордоння з їх відносно м'яким кліматом, чисельним сільським населенням, густою мережею малих і середніх міст і розвиненим сільським господарством значно зростає.

Розпад СРСР поставив нові прикордонні регіони перед необхідністю вирішувати набір схожих проблем до яких відносяться в першу чергу:

- трудові міграції;
- потоки нелегальних мігрантів з третіх країн;
- скорочення традиційних економічних зв'язків;
- транспортні труднощі;
- контрабанда, нелегальні потоки наркотиків і зброї;
- поширення корупції та інших форм «прикордонної» злочинності [15, с.33-39].

В умовах розвитку сучасної української державності для міжнародного співробітництва з'явилися нові можливості, а саме:

- сформувалась політико-правова основа зовнішньополітичної діяльності регіонів;
- з'явилися інститути управління сферою міжнародного співробітництва;
- істотно розширилися межі повноважень в області міжнародних зв'язків [16, с.90-93].

Незважаючи на переважання і широке поширення традиційної моделі, орієнтованої на розвиток прикордонної торгівлі та трудової міграції, свій розвиток отримала і партнерська модель, одним з інструментів якої є створення регіонів транскордонного співробітництва.

Найбільш перспективним регіоном розвитку прикордонного співробітництва є східнослов'янська зона, яка включає кордон між Росією, Україною та Білоруссю, що обумовлено дією наступних факторів:

- значною протяжністю;
- сприятливими ландшафтними умовами;
- вигідними транскордонними комунікаціями;
- стійкими економічними зв'язками;
- етнокультурною близькістю населення [17, с.25].

Саме в цих регіонах, якнайбільше може бути використана етнокультурна близькість українців, росіян та білорусів, оскільки в умовах тісного співіснування формується специфічний менталітет населення прикордоння, в якому, завдяки побутовим та родинним контактам не виникає відторгнення громадян сусідньої країни як «чужинців».

Отже, сучасна українсько-російсько-білоруська прикордонна зона являє собою унікальний ареал сталої взаємодії слов'янських народів, виробленої на основі ментальності їх жителів.

Слід також брати до уваги, що розташування адміністративних кордонів між радянськими республіками в складі СРСР часто визначалося не стільки етнічними факторами, скільки стратегічними цілями держави. Саме тому до цього часу на окремих ділянках російсько-українського та російсько-білоруського прикордоння етнокультурні кордони не завжди співпадають з державними [18, с. 30].

Специфіка прикордонного співробітництва між Україною, Російською Федерацією та Республікою Білорусь здебільшого визначається характером внутрішньо- та зовнішньополітичних факторів. Так на думку П.І.Шилепницького «після розпаду Радянського Союзу, в тому числі для економічної співпраці, була створена Співдружність Незалежних Держав (СНД), яка в подальшому показала свою неефективність і неієздатність. Разом з тим, підтримка позитивних відносин з Російською Федерацією, незважаючи на суттєві політичні розбіжності, є одним з найважливіших стратегічних завдань української влади на сучасному етапі. Якщо в економічній співпраці України з Білоруссю визначальним є чинник саме взаємної економічної вигоди, то зовнішньоекономічна українсько-російська співпраця та прикордонне співробітництво має більшою мірою політичне забарвлення» [19, с.48].

Зазначимо, що саме значне політичне забарвлення є одним з гальмівних факторів розвитку взаємодії прикордонних регіонів України, Росії та Білорусі. Як вже було зазначено, вони «володіють унікальним потенціалом для розвитку інтеграційних взаємодій, обумовлених загальним історичним минулим, специфікою етнічного складу, родинними і дружніми зв'язками, особливостями менталітету населення суміжних територій, а також накопиченим досвідом побудови конструктивних відносин» [20, с.211]. Втім, не здатні повною мірою реалізувати свій потенціал, з причин, в тому числі, штучного переведення державних кордонів в ментальну сферу.

На хід і швидкість інтеграційних процесів російсько-білоруського прикордоння впливає і рівень соціально-економічного розвитку прилеглих до кордону регіонів (областей) суміжних країн. Наприклад, за рівнем соціально-економічного розвитку прикордонні адміністративні області Росії та Білорусі дуже диференційовані, але в цілому - це відносно розвинена частина сусідніх країн, яка має багато спільних рис у соціальній структурі та рівнях господарського розвитку [21, с. 20].

Характер прикордонного співробітництва в значній мірі визначається розривом у структурі економіки, зайнятості, рівнем доходів, способом життя і культури населення, їх ментальних відмінностей по обидві сторони кордону В той же час встановлення кордону породило нові спільні інтереси прикордонних регіонів - наприклад, в регулюванні міграцій, залученні інвестицій у спільні проекти, пом'якшенні соціальних наслідків розпаду єдиної держави.

За нашої точки зору, основні напрямки прикордонного співробітництва України, Російської Федерації і Білорусі - це співпраця прикордонних областей в торгово-економічній, екологічній та соціально-гуманітарній сферах. Висока щільність виробничо-кооперативних та технологічних зв'язків між базовими підприємствами господарчих комплексів прикордонних регіонів, спільність технологічних умов виробництва, продовжують зумовлювати актуальність торгово-економічного співробітництва, та його розвиток, спираючись, зокрема, і на ментальну близькість мешканців прикордоння.

Висновок. Підвищенню ефективності міжрегіональних зв'язків на східнослов'янському прикордонні може сприяти впровадження в практику моделі вдосконалення механізмів і форм реалізації політики гуманітарної співпраці прикордонних областей України, Російської Федерації, Республіки Білорусь, спрямованої зокрема на використання ментальної близькості населення прикордонних районів, що включає в себе посилення інституційної бази прикордонного співробітництва, підвищення кваліфікації

кадрів, зайнятих у сфері управлінської діяльності, залучення до її реалізації громадських організацій, та підвищення результативності їх взаємодії з державними органами влади та, особливо, місцевого самоврядування.

В результаті проведеного наукового пошуку нами було розкрито теоретичні основи впливу ментальних чинників на ефективність міждержавної політики співпраці прикордонних областей України, Російської Федерації та Республіки Білорусь.

Також нами виділені чинники, які гальмують ефективність даної співпраці, окреслено шляхи мінімізації їх впливу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальших досліджень чекають такі питання, як аналіз міжкультурних зв'язків України, Російської Федерації та Республіки Білорусь, та побудова на його основі пріоритетних напрямків міжнародного співробітництва; виявлення ментальних ознак окремих регіонів України, пошук шляхів мінімізації чинників, що негативно впливають на процеси міжнародної співпраці та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вардомский Л.Б. Евразийское экономическое сообщество: особенности и проблемы развития [Электронный ресурс] / Л.Б. Вардомский – Режим доступа: <http://www.ecfor.ru/pdf.php?id=2005/6/11>.
2. Верхутина М.В. Модель еврорегионов как способ повышения эффективности развития международных связей приграничных субъектов Российской Федерации [Электронный ресурс] / М.В.Верхутина – Режим доступа: <http://www.rane-brf.ru/conference/2012/verhutina.pdf>.
3. Воробьева Е.А. К вопросу о кодификации права международной ответственности: проект статей об ответственности международных организаций / Е.А. Ворьбева // Журнал международного права и международных отношений. – 2006. – №3. – С.3- 8.
4. Гуца І.О. Економічне співробітництво України та Республіки Білорусь [Текст] / І.О.Гуца // Економіка АПК. – 2007. – №4. – С.137-139.
5. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети. Монографія / М.І.Долішній. – К.: Наукова думка. – 2006. – 209 с.
6. Каримова А.Б. Регионы в современном мире/ А.Б.Каримова // Социологические исследования. – 2006. – №5. – С.32- 41.
7. Шляхи впровадження моделі розвитку в українських містах За загальною ред. О.І.Соскіна. – К.: Вид-во "Інститут трансформації суспільства", 2008. – 64 с.
8. Шилепницький П. Трансформаційні процеси економіки України в регіональному вимірі / І.Школа, П.Шилепницький, О.Зибарева. – К., 2004. – 360 с.
9. Кириенко В.В. Менталитет славян и интеграционные процессы: история, современность, перспективы / В.В.Кириенко.–Гомель, 2001.– 376 с.
10. Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве Между Российской Федерацией и Украиной. Киев, 31 мая 1997 г. // Дипломатический вестник. – 1997. – №7. – С.35-41.
11. Договор о союзе Беларуси и России, Москва, 2 апреля 1997 г. // Дипломатический вестник. – 1997. – №4. – С.41-43.
12. Звіт Об'єднання українців Росії (ОУР) про діяльність між VIII та IX Світовими Конгресами Українців (серпень 2003 р. – серпень 2010 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mfa.gov.ua/australia/ua/publication/content/43936.htm>.
13. Гуца І.О. Співробітництво України та Республіки Білорусь з розвитку ринку / І.О.Гуца // Економіка АПК. – 2003. – №4. – С.37-139.
14. Соскін О.І. Українсько-білоруські відносини: сучасний стан і сценарії розвитку / О.І. Соскін // Економічний часопис.– 2006.– №9-10.– С.26-29.
15. Каримова А.Б. Регионы в современном мире / А.Б. Каримова // Социологические исследования. – 2006. – №5. – С.32-41.
16. Верхутина М.В. Роль гуманитарного сотрудничества в развитии интеграции приграничных регионов стран «славянского треугольника» СНГ/ М.В. Верхутина // Среднерусский вестник общественных наук. – 2008. – №3(8). – С.90-93.
17. Вардомский Л.Б. Приграничный пояс России: проблемы и тенденции развития / Приграничные районы, приграничное сотрудничество. Под ред. Л.Б.Вардомского.- М., 2000.- С.18-44.
18. Воробьева Е.А. Культурное приграничье как форма осмысления бытия культуры / Е.А. Воробьева // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И.Герцена. – Аспирантские тетради. – СПб., 2007. – № 14(37). – С.28-31.
19. Шилепницький П.І. Розвиток транскордонного співробітництва як передумова європейської інтеграції України / П.І.Шилепницький // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – №6. – С.47-51
20. Верхутина М.В. Трансграничное региональное сотрудничество в системе международной интеграции (опыт приграничных областей ЦФО) / М.В. Верхутина // Политический опыт и современная практика

реформирования российской государственности: материалы межрегиональной конференции молодых ученых «Формирование российской модели государственного и муниципального управления в условиях административной реформы: противоречия и перспективы» (17 мая 2005 г.) / Под общ. ред. Ю.С. Васютина, В.В.Огневой – Орел: Издательство ОРАГС, 2005. – С. 210-213.

21. Вардомский Л.Б. Приграничный пояс России: проблемы и тенденции развития / Приграничные районы, приграничное сотрудничество. Под ред. Л.Б.Вардомского. - М., 2000. -С.18-44.